

Anélkül tehát, hogy az érdekes tény minden részletét tisztán láthatnánk, egyet már az eddigi kutatás is megmutat, hogy Voltaire elsősorban drámaírói révén, a jezsuita iskolai színjátszáson keresztül már a század közepén eljutott Magyarországra.

Alszegehy Zsoltné Tési Edit

Stílustörekvések a XVIII. század végén

(Kis János almanachjai)¹

Az almanachok² – Kelet-Közép-Európában – folyóiratot pótolnak; nem egyszerűen éves verstermést gyűjtöttek egybe, hanem irodalmi törekvéseket mutattak be az olvasóknak, vagy dokumentálták egy írói csoport létezését; teret engedtek olykor egymástól eltérő irányoknak, stílusváltozatoknak. Az irodalmi folyóirat *közönséget* feltételez, legalább is hosszabb távon, rendszeres megjelenéssel állandó olvasótáborra tart számot, amelynek ízlését, kívánságait kielégíti, formálja. Az almanach – évi egyszeri megjelenésével – rendkívül bőséges, mintegy tömör foglalata, ígérete vagy sejtése a múlt, illetve a jelen és a jövő szétágazó törekvéseinek.

A szlovén felvilágosodás irodalmában a *Pisanice* kötetei, a cseh irodaloméban Thám és Puchmajer zsebbe való könyvei lapozgatásakor figyelhetjük meg az almanachok közönségnevelő és szervező erejét, az új műfajokkal kísérletező költők egymást erősítő vagy épp egymással vitatkozó alkotásait. A cseh almanachokban közölt versek ösztönözték a költőket, a teoretikusokat az első cseh prozódiai vitára. A szlovén almanachok elégiatermése nyitányául szolgált a későbbi, nagy ívű fejlődés során kivirágzó elégiaköltészetnek.

Míg a szlovén és a cseh irodalomban az almanachok megelőzték az irodalmi folyóiratokat, a magyar irodalomban fordított a helyzet. Itt, az 1780-as esztendők végétől folyóiratot teremtő igyekezetnek vagyunk tanúi, a kassai Magyar Museum, Kazinczy Orpheusa és Kármán Urániaja nem csupán helyet ad az új magyar költészetnek, hanem költői-irodalmi programokat, esztétikai tanulmányokat, magyarrá hasonított – s a kor modernnek számító esztétikusaitól származó – tanulmányokat jelentet meg, nézeteket ütköztet össze, akarva és néha akaratlanul is polémiákat kezdeményez, alapfogalmak meghatározására tesz kísérletet. Egyszóval szervezőjévé válik a mind ígéretesebb teljesező irodalmi életnek. De az újságok sem maradnak tétlenek, azok is biztosítják a teret az esztétikai, a dramaturgiai tanulmányoknak, a könyvismertetéseknek.

Kis János³ is az irodalomszervezők sorába akart lépni. 1797-ben Aranka Györgyhöz írt levelet, innen tudunk „journal”-tervéről, amely *célkitűzésében* – részben – az általa becsült Péczeli József *Mindenek Gyűjteményét* látszik követni.⁴ Vitathatatlan, hogy Péczeli folyóiratát ismerte; neki magának is ott jelent meg első verse, és a folyóiratban helyet kapó versek, elmélkedések hatással voltak Kis

¹Sebbe való Könyv. Azoknak a kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek. Kiadta Kis János, Nagy Baráti Pred. Po'sonban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1797. – Kalendáriom és Sebbe való Könyv (...) Kiadta Kis János. Po'sonban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1799.

²P. MERKER–W. STAMMLER: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* I. Berlin, 1926/1928. 427–429.

³NÉMETH Zoltán: *Kis János szerepe kora irodalmi életében*. Győr, 1941. – HORVÁTH János: *Berzsenyi és íróbarátai*. Bp. 1960. 227–240. – *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Bp. 1965. 294–296. nem tünteti föl, hogy az említett Kis János-versek közül melyik az „eredeti” és melyik fordítás. Igaz, a fordítások némelyike személyes áthallásokkal gazdagodik, de inkább a kor érzésvilágát megelevenítő gondolatokat kell regisztrálnunk a fordítások elemzésekor, mint személyes hőfokú és intenzitású lírát. Vö. még: FRIED István: *Kis János klasszicizmusa*. Soproni Szemle 1974. 345–351.

⁴TOLNAI Gábor: *Kis János Journal-terve a XVIII. század végén*. Könyvtári Szemle 1934. 4. sz. 28.

egész munkásságára. „Szívet nemesítő versek – körvonalazza a Flóra⁵ néven megindítandó folyóirat tárgykörét –, a történetekből, kivált nemzetünk történeteiből vett szép darabok, nevezetes emberek életének leírása; az élet filozófiáját, a szép literatúrát, 's a' természeti tudományokat tárgyzó rövid értekezések, beszélgetések, levelek, filozófusi lélekkel írott szívrható erkölcsi mesék, kellemetes anekdoták . . .” Nem kell idegen almanachok után nyomoznunk, nem szükséges német vagy francia esztétikusok hatására gyanakodnunk: Kis János levélbe fogalmazta a *Mindenes Gyűjtemény* téma-választékát, halványan, de jól kivehetően utalt a kor olvasmányaira (Kónyi magyarátsa: „Diszes erkölcsre tanító beszédei” vagy a Báróczi tolmácsolta marmonteli Contes moreaux olvasmány-toborzó szándéka csapódik le itt), hogy aztán elődeitől eltérő eredményre jusson. Kis így folytatja: „az egésznek elintézője a' jó ízlés fog lenni a' józan okosságnak vezérlete alatt, mely nélkül a' szépség nem egyéb Circénél . . .” A szépirodalom itt nem gyűjtő, tömörítő, szervező ereje a különböző irányokból érkező felvilágosult törekvéseknek, hanem csupán egy (és még tán nem is a legjelentősebb) megnyilatkozási forma. A „mesék” jelentése más, mint ahogy ma használjuk, feltétlenül *történelmi*, méghozzá nem túl terjedelmes, világosan áttekinthető, de amelynek egyformán lényege „filozófusi” lelke és „szívrható” előadási módja. Mindez csak akkor érheti el hatását, ha a *jó ízlés* vezérli, melyhez a józan okosság párosul. Kis János nem a képzelet hatalmából teremtődő szépséget ismeri el, hanem a meghatározott szabályok szerint megfigyelmezettet. Egész életében e célkitűzés vezette, ez felelt meg annak a tisztos középszernek, szorgalmas szürkeségnek, lelkeszi hivatásából is következő oktató magatartásnak, amely jellemzője. Ennek az „esztétikai” alapelvek fő vonalai – a különböző kiterőket is tekintetbe véve – Gottschedig vezethetők vissza. Gottsched pedig az antikokat (elsősorban Horatiust) értelmezte a maga módján, de Boileau költészettanából is kivonta a maga számára a költészet didaktikus voltának fő követelményét. A gottschedi elképzeléseknek magyar visszhangja is volt, éppen azért, mert egy bizonyos fajta költészetnek kitűnően megfelelt e racionális költészetfelfogás. A XVIII. század végére azonban lényegesen módosult a gottschedi alapvetésből vagy az azt vitató fölfogásból kinövő esztétikai szemlélet. S mire Kis Jánosig ért, Sulzer és Wieland, Ramler és Shaftesbury tanai szorítják a háttérbe. Kelet-Közép-Európában az irodalom nemzeti érzések, öntudat élesztője, olykor a politikai megnyilatkozás hiánya miatt a nemzeti eszmék szinte egyedüli megfogalmazója. Itt általában az irodalomnak, a művészeteknek etikai célja hangsúlyosabb szerephez jut. Különösen a nemzeti fejlődésnek abban a szakaszában, melyben Kis két almanachja megjelent (1797-ben, 1799-ben). E pregnánsan nemzeti célkitűzés nincs ellentétben azzal az 1797-es kötet élén álló Cicero-idézettel, amely klasszikus szerzővel megerősített folytatása a Mindenes Gyűjtemény mottójának. Péczelei szerint: „Mindennek tetszeni lehetetlen – akarni együgyűség”. A *Somnium Scipionis* (Kazinczy fordításában) így viszhangozza e vélekedést: „. . . ne add magad? az alvó beszédinek, 's igyekezetid' reményét ne helyezd emberi jutalmakban. Saját kecséivel ön maga az érdem ragadozson a' való dicsőség felé. Mások szólnak e fejlőd, az az ő gondjok . . .”⁶ Más kérdés, hogy e kis részlet – bár idegen lepelbe bújtatott – legsajátabb megnyilatkozásai közé tartozik. 1801-ben éppen Kis Jánosnak írja ars poetica-szerű sorait, miközben a zsebkönyvek olvasását nyugtázza: fordításainak „mindegyike úgy készült, hogy a' nagy seregnek ne tessenék. Eddig elértem célomat: nekik nem teszik; az van hátra, hogy Kisnek 's Virágnak tessenék.”⁷

Felületes olvasás után ízlésbeli arisztokratizmust vethetnénk a Kazinczyt követő Kis szemére, ha nem tudnánk róla, hogy préceptorai konoksággal igyekezett a műveltséget, a tudományt terjeszteni, hogy ismeretterjesztő feladatokat vállalt. Helyesebben járunk el, ha egy populárisabb felvilágosodás kissé eklektikus fajtáját regisztráljuk (ezt bizonyítja az almanach két kötete is), amelyben a tisztultabb ízlés, a világos gondolkodás, az erkölcs lényeges jellemző. Az első kötet előszavában szerényen írja le, hogy szívesebben közölne eredeti munkákat, de míg nincsenek, inkább fordításokat ad. Áruklodó

⁵ Ennek nyoma még a 'Sebbe való Könyv egy közleményén is megtalálható. Az „Emberiség és Szerelem” c. elbeszélés alatt olvasható: Flóra 1796. febr. Nem egy német, Flóra c. Taschenbuchból vette e közleményt, Kis jelöli a forrást: Decade philosophique litteraire et politique. Num 35. Forrásjelölési általában megbízhatóak.

⁶ Romai Classicusok magyar fordításokban II. Ciceróból Beszédék, Levelek és Scipio' álma. Fordítá Kazinczy Ferenc. Budán 1837. 216.

⁷ Kazinczy Levelezése II. 444–445. Kis zsebkönyveit Kazinczy mindössze három helyen látta, anyja házánál a sajátjait, Nagy Gábor debreceni ügyvédnél és Kazinczy Dienesnél a második kötetet.

sorok következnek: a szerző „kötelességének tartja, tőle kitelhetőképpen siettetni ama' szép hajnalnak hasadását, mellynek a' Bartsaiak, Bárótziak, Ortziaak, Bessenyeiek 's a' t. ez előtt egynéhány eszten-dóvel olly követésre méltó szent buzgósággal kezdettenek vólt útát készíteni." Több okból megfonto-landó megjegyzés ez: Kis János természetesen ekkor (1797-ben) nem írhatta le Kazinczy, Batsányi, Szentjóni Szabó, Verseghy nevét, akiknek ízlése, alkotói módszere, olvasmányanyaga a Németországot bejárt, Göttingában megfordult szerkesztőhöz talán közelebb állhatott. Viszont nem állt tőle sokkal távolabb Bessenyei baráti körének ízlése és alkotói módszere sem. Olyan apró nyomok is tanúskodnak erről, mint az az eddig figyelmen kívül hagyott tény, hogy a Kazinczy leghívebb tanítványának vélt Kis – mestere sűrű intése ellenére – sem hagyott föl a páros rímű tizenkettősök használatával. 1794-ben kétszer is óvja Kazinczy Kist „az úgy nevezett Magyar skandálatlan Alexandrinusok”-tól, melyeket legfőljebb episztolákban tart „alkalmatos”-nak.⁸ Kis még a jambikus német verseket is e versmértékben fordítja, s ezzel kissé elnehezíti, ellaposítja, éppen szabadabb lebegésüktől, könnyedebb formájuk-tól fosztja meg őket. Viszont erősebben kapcsolja az általa követésre méltónak tartott hagyományhoz, az ó páros rímű tizenkettősei ugyanannak a babona, előítélet ellen küzdő költészetnek részesei, amelyek a tudományok nevedéséről verselő Barcsayakéi voltak. Másfelől tematikailag sem szakad el Bessenyei György társasága olvasmányanyagától. Kötetében helyet kapnak D'Arnaud-Baculard anekdotái, azé az érzelmes francia íróé, aki több testőríró fordítása révén vált kedvelt olvasmánnyá. Ugyanide vezethető vissza az angol klasszicizmus mértéken felüli tisztelete, a Johnson lapjaiból való szemelgetés, Pope életírásának közlése. A kalendáriummal ellátott második kötet előszava semmi lényegeset nem ad hozzá a már ismert programhoz. „Azon igyekeztem – erősítgeti Kis János –, hogy ne csak a' képzelődést gyönyörködtessen, hanem egyszersmind az érteleznek és szívnek is hasznos foglalatosságot adjak.” S ami prózában így fogalmazódik meg, azt egy fordítása a költészet szavaival véli végérvényessé tenni. Voss: *Weihe der Schönheit*⁹ c. költeményét „A' szépség felszentelése” címen költi át. A magyar esztétikai gondolkodás útját vázlatosan fölrajzoló Radnai Rezső¹⁰ mutat rá arra, hogy Kármán Urániájának egy gondolata¹¹ közvetlen előzménye Kis e tolmácsolásának. Az élvezetes formában előadott bölcsesség, a versalakban megjelenő nyájas intés embernevelő hatásáról vall Schillernek az esztétikai nevelés fontosságáról írt értekezésével egybehangzóan. Apró a különbség: ahol Voss „Volkverschönerer”-t ír, Kis „nemzeteket szépíteni”-t¹². De az alap gondolat átélésének – épp a szerkesztői program szerint – hitele van Kis fordításában, „A' szép külső színe a jónak” (*Die Schönheit ist des Guten Hülle . . .*): példás megfogalmazása az etikai célokat az esztétikai élébe állító költészetfelfogásnak.

Ám ugyanez a vers tanúsítja azt is, hogy ez a német klasszicizmusból átvett gondolat más, tágabb világra, messzibb ágazó költészetre is kaput nyit; olyan – mélységes múltban gyökerező, s a közvetlen jövőt előlegező – költői képben fogalmazza meg az emberi lét és a költészet értelmének alapproblémáit, amely teljes kibomlásában a kor legnagyobbjainál, Goethénél – a magyar irodalomban: Csokonainál – látható.

Des Blattes schöne Raupe krecht,
Entschläft, wird schöner Sylph und steigt.
Nézzük a' szép hernyó mit tesz,
Mész, meghal 's szép szárnyas Szilf lesz.

Ha a fordítás minőségét elemezzük, rámutathatunk Kis János küszködésére a nyelvi megfogalmazással: a finomabban sejtető német kifejezések nyersebb magyar megfelelőjére. De hadd utaljunk egy másik Kis János-versre, a „Leányom' halálára” című költeményére,¹² amelyben ugyanezt az alap-

⁸ Kazinczy Levelezése II. 346, 361.

⁹ Sämtliche poetische Werke von Joann Heinrich Voss. Leipzig 1835.

¹⁰ RADNAI Rezső: Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Bp. 1889. 186.

¹¹ „A nyájas popularitás, amely oly csodákat szül és egy vad nemzetből egy csinos és kiformált népet készít, csak akkor párosodik össze a tudományokkal, ha ezek a gráciáktól rózsaköteleiket kölcsönzik” (A nemzet csinosodása).

¹² FRIED István: Soproni diákok klasszicizmusa. Soproni Szemle 1977. 76–81. A téma magyar irodalmi elterjedtségét bizonyítja, hogy *El változás* címen Péteri Takáts József (Költeményes Munkái).

gondolatot konkrét élmény nyomán próbálja formába önteni. A hosszadalmas vers csak körülményes, természetfestő, érzékenykedő bevezető után jut el a lényegi mondanivalóig:

A' lepkék holttak módjára,
Kik álomban heverték,
Károk' kipotolására
Étheri testet nyertek,
'S most már sorjában kedvekre
Legelnek virágokon,
'S szép örömről szebbekre
Repdésnek új szárnyakon.

A két vers együttesen sugallja a feltételezést: Kis Jánost sem hagyta hidegen a neoklasszicizmus egyik leginkább megragadó, legemberibb látomása,¹³ amelyben a görög filozófusoktól ihletett ovidiusi omnia mutantur-élmény,¹⁴ a szintén ovidiusi változás-átlényegülés¹⁵ francia felvilágosodott változata találkozik a régi népmesén alapuló Ámor és Pszikhé-regével, az apuleiusi östörténettel és annak (neo)klasszicista ábrázolásával (Thorvaldsenével és a Kazinczyt ihlető Canováéval).

Fák levelét hősín szállal befonó kicsi hernyók
(látja a földművelő ezt jól) kicserélik alakjuk
és már nem hernyók, de halottak lelkei, lepkék –

írja Ovidius: Átváltozásai XV. könyvében (372–374. sor)

„A csodálatos szépségű pillangó is mint élettelen pete kezdődik, ebből a meleg hatására hernyó kel ki, ebből báb lesz s ez ismét élénk színekben pompázó lepkévé alakul: e formáját elérve szaporodik, végül megfosztva díszétől elpusztulni tartozik, miután betöltötte a természet által kijelölt célját, vagyis befutotta a változásoknak azt a körét, melyet fajtája számára a természet kijelölt.”¹⁶ Ebből a háttérből emelkedik ki az a költői elképzelés, amely az állati átváltozást összekapcsolja általában az átlényegülésnek, Goethe szavával élve a *stirb und werde*-gondolatnak példájával. Ez a gondolat a költészet és a bölcsesség kapcsolatával foglalkozó Vossnál és Kis Jánosnál bátorítalanul, szinte epizód-szerűen bukkan föl; Kis János idézett költeményében már a halhatatlanság-élménnyel párosulva jelenik meg; s mindez csak előkészítésül szolgál arra, hogy Csokonai az egész motívumrendszert, eszmekört egyetlen, megragadó szépségű költeményben összefoglalja; illetve ugyanezt a motívumrendszert Goethe *Seelige Sehnsucht*-ja nemcsak költői, hanem bölcséleti oldalára is fordítsa. Hogy Kis János tolmácsolta Voss költeményét, abban nyilván szerepe volt annak a Magyarországon is mind szélesebb körben terjedő neoklasszicista ízlésnek, amely Kis Jánosnál olykor földhözragadtan, csekély tehetség-gel, Kazinczynál – később – kifinomultan-mívesen, ám költői szárnyalás nélkül, Csokonainál – néhány nagy versében – teljes pompájában virágozik ki.

E neoklasszicista ízlés természetesen nemcsak irodalmi műveket eredményezett, hanem a képző-művészetben is az Ámor és Pszikhé-történet feldolgozására ösztönzött. Különösen Canovánek a XVIII. század végén alkotott szobrai (az álló és a fekvő Ámor és Pszikhé) érzékeltetik ennek a stilizált, a winckelmanni tanítás szerinti és a rokokó vívmányait is felhasználó görögség-képzetnek természetét.¹⁷

Bétsben 1796. 127.) is megverseli, csakhogy lapos didakszissal. Ugyanennek a témának, hasonló célzatú feldolgozása: [Vályi] NAGY Ferencz: 30. óda. A' pillangó' és e' test' el-változása. = Ódák Horátz' Mértékeinn. Kassa 1807. 94–96.

¹³E kérdésről más vonatkozásban SZAUDER József: Az Estve és az Álom. Bp. 1970. 378–390., 538–539.

¹⁴„nascique vocatur /incipere esse aliud quam fuit ante; morique/ desinere... Metamorphoses XV. 170–173. sor.

¹⁵Uo. 255–257. DEVECSERI Gábor fordítása.

¹⁶D'HOLBACH: A természet rendszere. Bp., 1954. 8.

¹⁷Canova szóban forgó alkotásai 1793-ból, ill. 1794–97-ből valók. Csodálói között leljük Ugo Foscolot, Goethét, Stendhált, Flaubert-t, Poe-t; Thorvaldsen szobrát 1809-ben alkotta meg. A téma irodalmi feldolgozó – többek között –: az Apuleiustól ihletett Molière, Calderon, Fontenelle.

A költészetben – elsősorban a Goethe felé vezető úton – ennek a stílusnak az ismét fölfedezett neoplatonizmus adja meg mélységét: a fölfelé vágyódás és az átlénygülés e XVIII. század végi változata hordozza azt az egyszerre éteri és emberi, átszellemült és kétségbeesett, hittel teli és kétségektől gyötört halhatatlanság-hitet, amely Csokonainak *A pillangóhoz* című verse tragikus nagyságában ér el tetőpontjára. Az utolsó kérdés, a befejezetlenség és talán a befejezhetetlenség érzetét kelti, a kiküzdött hitet sugározza, a neoplatonista élet-halál-fölfogás szerinti gondolatot a mind magasabbra törő és az isteni magasságokban végső otthonra találó lélek megnyugvásában, „Fel kell tehát emelkednünk a jóhoz – írja Plotinos –, amelyre minden lélek törekszik. Az, aki őt látta, tudja, mit beszélek, hogy ő mimódon szép. Mint jó után, ugyanis vágnunk kell utána, s a törekvésünknek rá kell irányulni. El is érzük őt, ha felfelé haladunk, feléje fordulunk, s levetjük azt, amit leszálláskor magunkra öltöttünk.”¹⁸ Rohde pedig emigy foglalja össze a neoplatonista gondolkodást: „Das Göttliche steigt nicht hernieder; der Mensch muss zu göttlicher Höhe und Ferne hinaufstreben, um sich zu vereinen mit dem Einen vor aller Vielheit. Die Vereinigung kann erreicht werden im reinen Denken des Menschengestes und darüber hinaus in dem geheimnisvollen Zusammenklang des Einzellebendigen mit dem Ersten, dem Uebervernünftigen, in der Ekstase, die höher ist als alle Vernunft. Sie kann erreicht werden nach Ablauf der Kette der Wiedergeburten, an deren Ende die reine Seele, das Göttliche im Menschen eintritt in die Göttlichkeit des All.”¹⁹

A neoplatonizmus a háttér, amelyből kiemelkedik, a költői megfogalmazással kiválik a halhatatlanság-eszme neoklasszicista képzete, az Ovidius alakképletéből újjáteremtődött holbachi tétel összekapcsolódik a költői és emberi létet hevesen értelmező, izgatottan rákérdező XVIII. század végi magatartással. Az istenihez emelkedő, az esetlegességet levetkező és az állandó szépségbe haló (és ezzel újjászülető) pillangó (emberi lét) magasztos jelképe a tökéletes élet-halál-folyamatnak, a winckelmanni – goethei görögség-ideálnak. S amikor Thomas Mann beleélve magát a goethei érzésvilágba, fölidézi és költői prózába oldja a gyertyába repülő lepke és az önmagát fénné lényegítő gyertya áldozó-áldozat voltát, a neoplatonikus-neoklasszicista felfogás lényegét írja le: „Tudd meg, barátodnak legkedvesebb, legmeghittebb öröme, legnagyobb reménye és leghőbb vágya a metamorfózis – az átalakulások játéka, ahogy egy arcon az aggastyán megifjodik, a gyermekből ifjú lesz (...) Ez a nagy egység, kedvesem, ahogy a dolgok egymásból felbukkannak, egymással váltakoznak és cserélődnek, ahogy az élet hol természetes, hol szokásokhoz szabott arculatát mutatja, ahogy a múlt jelenné válik, a jelen visszamatat a múltba, és mindkettő elébe játszik a jövőnek, amely már bennük kísértett (...) Halál, utolsó repülés a lángba – a nagy egységben talán ez is csak egy változás?”²⁰ Ugyanaz a fájdalmas, a végtelenbe kizengő kérdés, amely Csokonai versét zárja, ugyanaz az önmagával is vívódó bizonytalanság, amely Csokonait is kísértette; de amely nem jöhetett volna létre az előd szerény próbálkozásai, Kis János fordítása, önálló botladozása nélkül. Hiszen Csokonai tökéletes költeménye a Kis János-i kezdeményekre is épül, ahogy Goethe Nyugat-keleti dívánjának földöntúli szépségű harmóniájába belecseng Voss két sora is. Holbachnál a pillangó-lét szépsége és a gyarló ember makacs fogózása a halhatatlanság-hitbe egymástól elváló, közöset nem tartalmazó két tényező; Kis János fordítása, verse, illetve Csokonai *A pillangóhoz* c. költeménye viszont egyazon jelkép két, egymást kiegészítő jelentése.

Egyúttal a mitológia, a görögség-eszmény neoklasszicista átértelmezésével is találkozunk; s ez nemcsak a német, hanem a magyar neoklasszicizmus alapproblémája is. Nemcsak szövegkiadások, tudós kommentárok látnak napvilágot, nemcsak a göttingai egyetem professzorai adják közre a görög és római auktorok egyre pontosabb értelmezését, hanem e munkában költők, írók is részt vesznek, Goethét vagy Schillert egyként érdekli a görög tragédia, a műfajok kérdése, Herder levonja messzeható elméleti következtetéseit, Lessing irodalmi-képzőművészeti vizsgálódásai sincsenek hatás nélkül, Wieland pedig maga is beáll a kommentátorok közé, Horatius-magyarázatai a magyar Horatius-kultuszban és -fordításokban is gyümölcsözőnek.²¹ Egyébként is, Wieland munkái sokkal jelentékenyebb

¹⁸ Plotinos: A szépről és a jóról. Ford.: TECHERT Margit. Bp. 1925. 7.

¹⁹ Erwin ROHDE: Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. Tübingen 1907⁴. II. 402.

²⁰ Lotte Weimaran. Művei 9. Bp., 1970. 390.

²¹ Vö. pl. Horátius levelei. Ford.: Kis János. Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. I. köt. Soprony 1811. – Horátius levelei. Fordítá Kis János (...) Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferenc (...) Pesten 1833.

szerepet töltenek be a kelet-közép-európai irodalmi fejlődésben, mint az az eddigi kutatásból kitetszik. Magyar és szerb Wieland-fordítások egész sora nevelte finomultabb ízlésre, pallérozottabb magatartásra, a mélyebb humor érzékelésére olvasóit. Ami azonban a magyar felvilágosodás korában Wielandból hatott: az antikvitás- és embereszménye volt. Wieland ugyanis a winckelmanni görögség-ideált szkeptikusabbra, emberileg differenciáltabbra, némileg fanyarabbra formálta,²² műfajilag pedig – a maga rokokó-stílusával vegyítve – a költemények új típusát hozta létre, amely a tanítóköltemény, a komédia és az elbeszélés között, valahol a középben helyezkedik el. A műfajok vegyítése ugyanis nem a romantikában kezdődött el, megtette ezt a maga módján a rokokó is,²³ s e folyamatban a Kis János által tolmácsolt *Musarion* kiemelkedő helyet foglal le. Előlegesen ennyit: Kis János leginkább azt fordítja, amelynek előzményét a magyar irodalomban föllelte. Így Wielandot idézte már Ányos,²⁴ tolmácsolta Orczy Lőrinc,²⁵ Kazinczy pedig éppen tőle vette a kozmopolita jellemzését: „Egy oly embert mint a’ milyen én vagyok, – a’ki nem tartozván semmi különös polgári felekezethez, a’ Világot Hazájának, ’s a’ maga valóságú teremteseket, nem nézván lakosoknak, Klímájoknak, életek’ módjának, nyelveknek, rendtartásaiknak, törvényeiknek külömbsegeire, hazafi ’s pölgártársainak, testvéreinek érzi . . .” Majd alább: „Egyedül a’ Kozmopolita érzi a’ tiszta, részre nem hajló, ’s idegen földalékokkal öszve nem kevertt szeretet embertársai iránt.”²⁶ Kazinczy későbbi Lukijan Mušickihoz küldött levele e felvilágosult-neohumanista gondolat konkrét megvalósulása;²⁷ a fordítás ezáltal is írói vallomás értékű. Ahogy e Wieland-fordításnak az apellézi festményt megjelenítő részlete nemcsak azért érdemel figyelmet, mert egy rokokó-kép magyar változatát mutatja be.²⁸ Más, hasonló szövegekkel való összefüggésében, hatásában szemlélve derül ki, hogy e fordítás-részlet túlmutat önmagán; értékelhetjük pusztán fordításként is, de a kordivat, a korban lényeges szerephez jutó stílusteremtés példájaként is. Ányos Páltól való ez az idézet: „Magamat felejtve olvastam minapában Wieland Grátziáit, hol szerentsz elméjének remekjén látszatik dolgozni.”²⁹ E wielandi stílusremeklés ösztönözte Csokonai is fordítás-töredéke elkészítésére,³⁰ ez indította Kis Jánost arra, hogy nekikezdjen a *Musarion* magyar megszólaltatásának. A hedonista-rokokó életszemlélet és az idillek stilizált világát életszerű mozzanatokkal megtöltő újfajta műfajú és stílusú mű részben műfaji innovációra ösztönzött, részben a vers és a próza nyelve közti különbség elmosására. Azaz olyan költőibb prózára szolgáltatott példát, amely már Kazinczy Gessner-fordításaiban és a szentimentális regényekben bennerejtezett, de amelynek tudatosításához a wielandi remeklés is szükséges volt. A magyar kritikai-esztétikai gondolkodás (Kármán, Verseghy, Csokonai) egyébként is hangsúlyozta azt a *közöset*, amely a vers és a próza között fennáll, hogy a valódi különbségekre rámutathasson.³¹

Kis János fordítása nem állja a versenyt az eredetivel. A nyilvánvaló különbség a költő és a fordító között csak részben bizonyul magyarázatnak. A Wielandnál megbúvó, utalásokban élő felvilágosult mondanivaló Kis fordításában a populáris felvilágosodás közhelyévé fakul; az eredeti vers sugallatai, utalásai a fordításban magyarázatok, didakszis. Az eredeti finom körülírásai, hasonlatai a fordításban körülményesen, az eredetihez képest mégis hiányosan szólnak magyarul:

²² Cornelius SOMMER: Christoph Martin Wieland. Stuttgart 1971. 25.

²³ Friedrich SENGLÉ: Wieland. Stuttgart 1949. 205.

²⁴ Megyesi Somogyi Jánosnak írt 1778. június 10-i verses levelében.

²⁵ Magyar Museum I. 1788–1789. 204–211.

²⁶ Szokratész Mainomenosz az az A’ szinopei Diogenesz’ dialogusai. Consil. Wieland írásából. Ford. Kazinczy Ferenc. Pesten 1793. 165–166. – Sokrates Mainomenosz oder die Dialogen des Diogenes von Sinope. Leipzig 170. 181–182.

²⁷ Levelezése IX. 275–277.

²⁸ Magyar kiadás: 45., német: 74–75.

²⁹ Érzékeny levelek: IV. levél Evvel cseng össze Kármán szava: „... ámbár Wieland, aki a gráciákat hozzánk lehozni tudta volna, még köztünk nem született.” (A nemzet csinosodása).

³⁰ A’ Kellemek. (Die Grazien.) Vö.: GULYÁS József: Csokonai újabban előkerült fordításaihoz. EPHK 1927. 164–165.

³¹ Kármán – De Sacy nyomán – A nemzet csinosodásában, Verseghy: Mi a poézis? és ki az igaz poéta-ban? stb.

In³² einem Hayn, der einer Wildniß glich
 Und nah am Meer ein kleines Glut begränzte,
 Ging Phantias mit seinem Gram und sich
 Allein umher . . .
 Eggy sűrű berekben Athéna' vidékén,
 Melly szépen kékellett a' tenger mellyékén,
 Ballagott Fániás bús andalgásában . . .

Másutt a halvány emlékeztető lényeggé válik. Wieland bibliai példája Kisnél lényeges mondani-
 valóvá emelkedik:

Was unterm Monde liegt, ist eitel! A világ nem egyéb, tsak hívság hazája.

A vanitatum vanitas-gondolat Wielandnál tájképebe ágyazva jelenik meg, a „hívság” (a magyar
 költők kedvelt szava) a mondat végén búvik meg, alig észrevehetően. Kis kettéosztja a verssort, a
 gondolat második tagja hangsúlyosan, komoran, alliterációval kiemelten sugallja a hiábavalóságot.
 Nyelvi példát már Orczy Lőrincnél találhatott:

Szerentsés Salamon, kit a' Főbb Okosság
 Vezérlett, vallani, hogy minden tsak hívság(!).³³

Nem kevésbé nehézkesen adja elő Kis a Wieland megénekelte szellemi természet magasabb rendű
 voltát az érzéki természettel szemben, s az idecéltöz önnevelés eredményét. Ez a Shaftesburytól átvett
 gondolat érzékletesen, szellemesen jelenik meg a Musarionban, összekapcsolva az előítéletek, a babona
 elleni küzdelemmel. Kistől sem idegen Shaftesbury bölcselkedése (később fordította is). Csakhogy
 Wieland alábbi sorainak fordításában inkább a moralizáló lelkeszt, mint az élet teljességét élvezni vágyó
 rokokó-költőt érezzük:

Der ohne Furcht Cometen brennen sieht,
 Die hohen Götter nicht mit Taschespiel bemüht,
 Und, weil kein Wahn die Augen ihm verbindet,
 Stets die Natur sich gleich, stets regelmässig findet.
 Ki bátran néz szélyvel járó tsillagokat,
 Több lelkekre nem fog boszorkányságokat,
 'S minthogy nem köti bé tévelygés szemfényjét,
 Mindenütt rendet lát 's természet' törvényjét.

A tolmácsolás jól jelzi a magyar írók próbálkozását a wielandi, szabadabb lebegésű, költői
 prózával-verssel. Csokonai is kísérletezett a Gráciák megszólaltatásával, s előttük Anyosnak egy
 episztolába applikált négy Wieland-sora mutatja a német rokokó-költészet magyar változatainak
 kanyargó útját.³⁴

Innen egyenes út vezet Kis Jánosig, a kissé elsúlyosított, páros rímű tizenkettősök, a német
 szövegnél kevésbé stilizált, ezért valamivel vaskosabb fordulatok versbe szövéseig. Lessing még párhuzam-
 okban gondolkodott, számára Klopstock Homéroszt, Cramer Pindarost, Uz Horatiust, Gleim
 Anakreont, Gessner Theokritoszt, Wieland pedig Lucretiust jelentette.³⁵ A magyar irodalomban nem
 váltak szét ilyen mereven a „szerepek”, a magyar szükségletek nem annyira görög szabású költőtípu-
 sok, mint inkább újszerű antikvitas-felfogás(ok) és kifejezésmód(ok) létrehozására ösztönöztek. Kis

³² Az alábbi Wieland-kiadást használtam: Musarion oder die Philosophie der Grazien. Neue
 Ausgabe. Leipzig 1799. Kisnél: Muzáron vagy A' Gráciák Filozófiája. Az almanachban csak az első
 rész jelent meg, teljes fordítása: Kis János Versei. Kiadta Kazinczy Ferenc. Pesten 1815.

³³ Orczy Lőrinc: Bessenyei Györgynek. A Bessenyei György Társasága. Bétsben 1777. 7.

³⁴ A 24. sz. jegyzetben idézett versben.

³⁵ Lessing írja VII. irodalmi levelében.

János fordítása e szükségletek kielégítésével jeleskedik; a wielandi versbeszéd egy lehetőségét munkálta ki magyar nyelven.³⁶

Kazinczy nagyot sóhajtvá írta 1793-ban Kis Jánosnak. „Igazán, kedves Barátom, ti vagytok azok, és tágabban a' Sopronyi Társaság az, a' miből mindent várok. Minden kétségen kívül vagyok az, hogy a' Lutheranusok' Oskoláiból jönnek-ki azok az Ifjak, a' kik Aesthezissel dicsekedhetnek. Városokban neveltetvén, Muzsikát és valami kevés Festést, 's Németül tudván, a' Német Írók' Munkáinak ismerettségét tehetitek Magatokévá, mellyek nélkül haszontalan igyekszik valaki hazai Literatúránkat boldogítani.” A továbbiakban a Gellert, Rabener, Wieland és Hagedorn olvasásából származó előnyöket ecseteli, s rátér Csokonai (és Pálóczi Horváth) jellemzésére. Mindkettőtől azt várja, hogy „ne névnapki köszöntőket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a' szív való érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit.” Majd Wieland-fordításából küld próbát.³⁷ Amit Kazinczy körvonalaz, az jórészt a Hainbund poétáinak világa, és ennek szelleme nem elsősorban Csokonain (bár rajta is), hanem Kis János almanachján hagyott nyomot. Megmutatkozik ez Kis választásában: ha Kazinczy Wielandot és Hagedorn emlegeti, siet antológiájába lefordítani; ha Kazinczy német költők tanulmányozására hívja föl a figyelmet, Kis figyelemmel kíséri a német irodalom eseményeit, és meglepő frissességgel reagál a német klasszika alakváltozásaira, Schiller balladáinak, a Balladenjahr két darabjának megjelenésére. Olyannyira hasonul német költőihöz, hogy Hagedorn-fordítását önvallomásként vagy ars poetica-ként is fölfoghatjuk:³⁸

Ein Dichter lehrt das menschliche Geschlecht
Der Tugend Reiz und ihrer Thaten Recht . . .
A' költő tanítja az emberi nemet,
Énekli a' virtust 's az igaz érdemet . . .

Ahogy Voss: Vaterlandsliebe (A' Haza' szeretete) is Kis legegyénibb mondanivalóját, szerény életvitelét és a polgárosultabb életforma utáni vágyát fejezi ki.

Schafft Freiheit jegliches Gewerbes
Gemeingeist und gemeines Wohl,
Baut jeder, sorglos seines Erbes,
Hier Wissenschaft, dort Korn und Kohl;
Entzieht kein Vorrecht sich der Bürde;
Ertheilt Verdienst, nicht Anspruch, Würde:
Dann lieber arm im Vaterland,
Als fern im Sklavenprunk verbannt,

Ha minden rendek' szabadsága
Él, mint a' közjó' kútfeje;
Betses a' szántó' fáradsága,
Gondtól nem fáj a Bölts' feje;
Ha kiki a' terhben egy részt vesz,
Fő székekbe érdem, nem rang tesz:
Akkor inkább otthon rongyban,
Mint másutt fő rab bársonyban

Nem szabad felednünk: a magyar jakobinusok mozgalma utáni esztendőkből járunk, még az ily fordításokba rejtett utalások is vallomás-erejűek, tiltakozás-értékűek. Kis ismét földhözragadtabb, mint az eredeti, a szelíden hangzó „Betses a' szántó' fáradsága”-sor megfelelőjét nem találhatjuk, s erőteljesebbnek tetszik a versrészlet utolsó két sorának magyar változata, mint a német szöveg. A Vaterland magasztossága helyett a meghittebb „otthon” szóra lelünk, s bár az utolsó sor a magyarban érezhetően suta, az egész szakasz a sikerültebb Kis-fordítások között tartható számon. S még egy: ha divatszavaink történetét nyomozzuk, a köz-igény mellett az esetleges tükörszó-lehetőséget se vessük el.

³⁶ Wielandot idézte a Mindenes Gyűjtemény (1789. II. évfolyam, 4–5.), „Musarionod elragadott” – írja lelkendezve Kazinczy Kisnek (Levelezése II. 445.), „Erfortumnak nyájás poétá”-ját emlegeti Ányos (Kreskay Imrénének 1778. júl. 5.)

³⁷ Kazinczy Levelezése II. 297.

³⁸ Herrn Friederichs von Hagedorn sämmtliche Poetische Werke. In dreyen Theilen. Neueste Auflage I. Wien 1765: Horaz, Kisnél: Horátzius.

A *közjó* (olykor két szóban) különböző formában egyik kedvelt szava a kornak, a „közjóra világol” kifejezés pedig szinte „képes” eredetre vezethető vissza, Márton István grammatikájának egy ábrájára. A „közjó” azonban a Gemeinwohl fordítása, így nem csoda, hogy Kis ily módon adja vissza a gemeines Wohl-t, viszont a Gemeingeist (közszellem) ekkor még nincs benn a köztudatban, s ezért ennek magyar megfelelőjével Kis János adós marad.³⁹

Más szempontból tartjuk lényegesnek Schiller két balladájának Kis készítette magyar átültetését. A világirodalmi mozgalmak nyomon kísérését, a német klasszicizmus legújabb törekvéseinek visszaadását, első Schiller-fordításunkat dicsérhetjük Kis János közlésében.

Talán az eddiginél nagyobb hangsúlyt érdemel az a tény, hogy a „Balladenalmanach”-ból, amely Kis János feltehető forrása volt, nem Goethe, hanem Schiller balladái kerültek először a magyar olvasó elé. „Az empirikus formák redukálása az esztétikaira . . .” – jellemzi mintegy saját balladáit Schiller egy Goethehez írott levelében.⁴⁰ Ezzel szemben Goethe balladái a népi és a mondai hagyományra épültek; s ha a bennük megbúvó morális-bölcseleti elemmel kifejezték is szerzőjük világát, sokkal inkább a Herder, Percy nevéhez fűződő népiesség vonalához csatlakoznak, némileg még Bürgert is folytatva. Schiller viszont szívesebben nyúl a mitológiai-antik és a történelmi témák után, „er vermied die mytische Dämmerung und die elementare Naturstimmung. Er mußte sich im Lichte des Bewußtseins bewegen und moralisch handelnde, freie Menschen darstellen.”⁴¹ Ami közös a két német költőben: a műfaji újítás, balladáik mintegy az elbeszélő és a drámai művészet között állnak, a lírai költészetből – főleg Schillernél – átszüremkedik a természetfestés viszonylagos önállósága. Kis Jánosnak és a magyar irodalomnak kitűnően megfelelt a Schiller-balladák erkölcsi és műfaji tanulsága egyaránt: a morálisan cselekvő, kötöttségeik között is szabad emberek ábrázolása a magyar irodalomnak is problémája, a műfaji hierarchia bomlása-átrendezése pedig szintén időszerű.⁴² Kis János jellegzetes választási módszerét a két általa fordított Schiller-ballada példázza: *A' vashámorba menetel* és a *Polykrates gyűrűje* a Schiller-balladák két típusa, az egyik a morális tanulságot rejtő, a történelem egy regényes epizódját fölelevenítő, a másik az antik-mitológiai fajtájú, amely az embert fenyegető végzetet sejtelmesen érzékelteti. *A' vashámorba menetel* a cselekményes, sarkított jellemek konfliktusát mégsem a cselekményben, hanem egy magasabb szinten ábrázoló történetben ábrázolja, a *Polykrates gyűrűje* a mitológiában megbúvó általános emberi tanulságot bontja ki, illetve sejtetéssel érzékelteti. Kis János érdeme a fordítás. Főlősleges lenne ismét a fordítás gyarlóságaira, darabosságára rámutatnunk. Inkább arra utalnánk, hogy a Schiller-balladával, a Polykrates gyűrűjével együtt adja közre Barthélémy regényrészletét, az *Iffjú Anacharsis utazásaiból* a Polykratesre vonatkozó fejezetet.⁴³ Kis ezzel mintegy megadja a Schiller-ballada mögött föllelhető antik történetírói hátteret, utalva Hérodotoszra, mint ősforrásra,⁴⁴ majd Cicero fejtegetéseire, aki Polykrates története ürügyén a zsarnokságról elmélkedik,⁴⁵ a novellisztikus Pliniusra⁴⁶ és az erkölcsi tanulságot történetbe foglaló Valerius Maximusra,⁴⁷ sőt talán még Strabonra is, aki tömören foglalja össze e sokak képzeletét megmozgató históriát.⁴⁸ Mindez a többféle megközelítés benne van a Schiller-balladában és fordításában, ahogy Barthélémynek is az volt a célja, hogy népszerűen és színesen, történetekbe foglaltan és érdekesen megismertesse olvasóit az antikvitással. S ahogy a Schiller-ballada újszerűen adta elő

³⁹ CSATKAI Endre: *Közjóra világol*, mint Márton Gramatikája. MNY 1951. 1. szám. Csatkai a szóolás eredetét Márton István: *A görög nyelv első kezdete* (1794) c. művére vezeti vissza. A „közszellem” Széchenyi István alkotása. – Itt említjük meg, hogy a M. Gr. Festetics György Úrhoz, Ő Nagyságához c. vers csak egyes motívumaiban vethető egybe Albrecht Haller: *An Herrn Gerlach Adolph v. Münchhausen c. költeményével*.

⁴⁰ Idézi: Gerhard STORZ: *Der Dichter Friedrich Schiller*. Stuttgart 1959. 243.

⁴¹ Fritz STRICH: *Schiller. Sein Leben und sein Werk*. Leipzig é. n. Schillers Sämtliche Werke. Dreizehnter Band. Ergänzungsband. 335.

⁴² *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du IVe siècle avant l'ère vulgaire* különleges népszerűsége feltételezi, hogy Schiller is ismerte a Polykrates-fejezetet (Tome VIII. Chap. 74.)

⁴³ III. könyv 39–46. fejezet.

⁴⁴ *De finibus bonorum et malorum*. Liber 5, Pars 30, 92.

⁴⁵ *Historia naturalis*. Liber XXIII. Pars VI.

⁴⁶ *Valerii Maximi Factorum dictionumque memorabilium*. Liber VI. Cap. IX. Externa 5. (*De mutatione morum aut fortunae*).

⁴⁷ *De situ orbis*. Liber XIV. Pars 1.

Polykrates jól ismert regéjét, úgy Kis János evvel az átültetéssel egyaránt hódolt a német klasszika és az antik téma előtt. A kor olvasója nyilván érezte a még Hérodotosztól származó, de azóta többször is – különféle formákban – előadott figyelmeztetést a boldogság relativitásáról, a boldogság súlyos áráról. S Kis János, aki a horatiusi arany középszernek volt verse – fordításokba foglalója, tudatosan e Schiller-balladával érvelt az emberi lét fenyegetettsége, a szerencse forgandósága mellett. Csakhogy Schiller finom utalásai (melyek értékeire Goethe hívta föl a figyelmet)⁴⁸ Kisnél nyitottabbá, kendőzetlenebbé válnak. Egyetlen példa; ha Schiller megelégszik ennyivel: „Dies alles ist mir untermüdig (. . .) Gestehe, daß ich glücklich bin”, ezt Kis emígy módosítja: „Nékem hódol, 's minden szómra kész; Ki visz illy szép sors karjain?” Ennek következtében a Schillernél burkolt fenyegetés Kis fordításában kevésbé lesz burkolt, azaz kevésbé félelmetes. Ez azonban nem csökkenti érdemeit, s főleg nem csökkentette hatását a moralizálásra amúgy is fogékony magyar irodalomra.⁴⁹

Általában, Kis Jánost nem saját költeményeinek allegorizáló modora, nyelvi tisztaságra törekvő, de a középserűségen felülemelkedni csak rendkívüli pillanatokban képes előadásmódja teszi olykor figyelemre méltóvá, hanem *hatása*. Fordításaiban többnyire hív az eredetihez, de nyelvi megoldásaival a magyar költészet korabeli szókészletéhez idomul; a megszokottból, a szokványosból építi föl verseit, fordításait, nem tanúsít különösebben önálló leleményt. Szó- és mondatfűzéseivel – éppen azért, mert az átlagolvasó világát igyekszik kifejezni – olyan nyelvi megfogalmazásokat, fordulatokat alkalmaz, amelyek később, más költő-író egyéni többletével teljes mélységében adják vissza a közhelyektől megtisztított eredeti gondolatot. Ezt tapasztaljuk, ha John Scott: Elegy on the Harvest c. versének⁵⁰ magyar változatát olvassuk, amely *Aratáskor* címen jelent meg. Az érzelmes elégia lejáróban levő típusa támad föl, de olyan magyar nyelven, amely később Kölcsey erőteljesebb, mélyebben zengő hangjával az elégiától gyökeresen eltérő, érzelmmel teli, de nem érzelmes műfajaiban visszhangzik.

Földes Urak, kik a' föld' sírját szívjátok
Ki áld meg bőséggel jól megmondjátok . . .

Mészöly Gedeon⁵¹ a *Himnusz* megfelelő soraival kapcsolatban Szirmay *Hungaria in parabolis* c. gyűjteményes kötetét, valamint egy újesztendei éneket emleget. Tudjuk, Kölcsey becsüléséről tanúszkodó bírálatot írt Kis János verseiről, talán nem merészség feltételeznünk e fordítás ismeretét. S ha nem figyelt föl, Kis János tolmácsolása akkor is hozzájárult e kifejezés terjedéséhez, szélesebb körben ismertté válásához. Mint ahogy az alábbi sorok is eljuthattak Kölcseyhez:

A' bolondság édes mérgét mohón nyelte
'S vétek vipcráit keblében nevelte . . .

Kölcseynél:

Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad
És marja, rágja kebelét . . .

⁴⁸ Goethe levele Schillerhez 1797. június 27-ről.

⁴⁹ Vörösmarty: A' búvár Kundjának strófája azonos a Polykrates gyűrűjé-ével.

⁵⁰ FEST Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István felléptéig. Bp. 1917. szerint Kis angolból fordított verseinek eredetijei: Retzer, J.: Choice of the best poetical pieces of the most eminent English poets. Vienna 1783–1786. I–VI. c. kötetben lelhetők föl. A magunk részéről azonban nem vetjük el azt a lehetőséget, hogy – más esetben – Eschenburg Magyarországon is népszerű Beispielsammlungját használta. Vö.: GÁLOS Rezső: Kis János és Eschenburg. EPHK 1914. 401–402.

⁵¹ MÉSZÖLY Gedeon: Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje. Bp. 1939. 475. Az *Aratáskor* további, a Himnuszt halványan előlegező sorai: „De most nincs öröm többé e' völgyekben / Vitézek itt fegyvert nem tartanak kezekben, / E' földet most bírja vad nép' vas pálczája, / A' szabadság' honnja lett rabok' hazája.” Vagy: „'S az a' kéz, melly méri a' jó 's bal sorsokat, / Tovább is ad néki gazdag áldásokat.” Kis e fordítása megjelent idézett kötetében. Kölcsey az 1815-ös kötetről írott recenziójában több, az almanachokban közzétett verset bírál.

A göttingai tanulmányi évekre is visszavehető Pope életrajzának fordítása (Pope Sándor életéről 's írásairól), amelyben a Hajfűrt ellopásáról állapítja meg, hogy „úgy fog nézetteini a' poësis Krónikájában, mint a' tréfás költemények első rendbéli remeke”, s ezzel Csokonai⁵² törekvését támogatja a furcsa vitézi verszet magyar meghonosítására a pope-i típusú komikus eposszal kapcsolatban. Ugyanide céloznak a Dunsziást (The Dunciad) illető kitételei. Az újabb kutatásokban olvashatunk célzásokat arra vonatkozólag, hogy Verseghy Pope-t is felhasználó *Rikóti Mátyás*-a az irodalmi paródiák vonatkozásában esetleg a The Dunciad módszerét élte volna.⁵³ Kis János fordításában az e művet tárgyaló sorok a magyarországi ismertséget segítik elő. Arra csak utalunk, hogy az Essay on man emlegetése szintén a magyar hagyományok továbbélését bizonyítja.

Az angol klasszicizmus teoretikusának, S. Johnsonnak allegóriája a kritika érdemeinek hangoztatása. „A' Kritika vagy a' tudományok 's mesterségek ítélő Istennéje” címen állapítja meg róla, hogy „a' Fantáziának nevelőjévé tétetett.” S bár az allegória egyszerűsítő volta nyilvánvaló, a képzeletet némileg háttérbe szorító vélekedése nem felelt meg a magyar irodalom igényeinek, a kritikának ilyen hangsúlyos és erőteljes dicsőítése a kritikával nem rendelkező és a recenzióktól később is irtózó magyar irodalmi életben nem csekély jelentőségű.

A francia felvilágosodás több ágát gyűjtötte egybe és tolmácsolta Kis János két zsebkönyve. „Montesquieu emlékezete” címen D'Alembert-kivonatot ad. A francia eredeti nyomán védi meg a Perza leveleket; „Egy felől a' gyűlölség a' buzgóságnak neve alatt, más felől a' vak buzgóság feltámadtak 's egyesítették magokat a' *Persa levelek* ellen.” Montesquieu-nek a rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról írt (Considérations sur les causes de la grandeur de Romains et de leur décadence) könyvének emlegetése pedig azt a képzetet erősíti, amely a horatiusi ódákból érkező impulzusokkal együtt még Berzsenyi Dániel világgépének alakulására is hatással volt.

A Bernis nyomán készült A' Módi c. vers pedig a merev etikett ellen szóló Verseghyben⁵⁴ lel folytatóra, Kis ekként fejezi ki a költemény alapvető mondanivalóját:

A' Módi a' világ' kegyetlen bálványja (...)
... törvényt szab ostobának, böltsnek ...

Az anekdotának nevezett „Emberiség és Szerelem” című novella a francia forradalom küzdelmeibe vezet el. A Vendée-ban dúló, royalisták és „patrioták” közötti harc mozzanatait mutatja be, az érzékeny erkölcsi mesék stílusában, ám a francia forradalom „patriótái” iránti vitathatatlan rokonszenvvel. A patrióta és a royalista egymást müljk felül a lovagiasságban, a jóhiszeműségben, az áldozatkészségben, s mindez elveik feláldozása nélkül történik. „Gerardot az ő esmértes egyenes lelkűsége 's tudománya megmentette azoktól a'melleyek egyéb buzgó Patriotákon elkövetettek.” De hasonló egyenes lelkű és érzékeny szívé a novella többi szereplője is. Az érzékenységnak példáját adja a D'Arnaud—Baculard-fordításokban is: „Kívánod-e szívre ható példáit az érzékeny szívűségnek? Ne keresd azokat a' gazdagok között, a' szegény, a' nyomorultt fog tégedet velek bámúlásra ragadni.” (Voulez-vous trouver des exemples touchans de sensibilité? gardez vous d'aller les chercher parmi les riches: c'est chez le malheureux, le pauvre que ces exemples vous frappent.)⁵⁵ Ez az alapállás, amely a szentimentalizmus e francia—magyar változatát meghatározza, s amely a korban oly népszerű szentimentális irodalom magartartást alakító történeteiben tetten érhető. „A' vad ember és a' pallérozott ember”⁵⁶ (L'homme sauvage et l'homme civile) részben folytatja az európai irodalomban népszerű természeti és civilizált ember erkölcsi összehasonlítását, a természeti ember javára mérlegelve, részben a vadember-történeteknek allegorikus változatait szaporítja. D'Arnaud-Baculard anekdotáit Kis János

⁵² Vö. Csokonainak Pope-ról alkotott fíteletével: Az epopeáról közönségesen c. értekezésében.

⁵³ JULOW Viktor: A helység kalapácsa és XVIII. századi előzményei (Fejezetek a magyar irodalom aszinkron fejlődésének történetéből). Studia Litteraria 1975. 43–45.

⁵⁴ FRIED István: Verseghy Ferenc Rikóti Mátyása. It 1973. 560–572.

⁵⁵ A' szánakozásnak ereje: Le pouvoir de la pitié. In: Délassements de l'homme sensible, ou anecdotes diverses. Tome premier. Première partie. A Vienne 1787. 21–26.

⁵⁶ Id. m. Tome quatrième. Septième partie. 90–97. — BARANYAI Zoltán: Francia eredetű széppróza-fordításaink a XVIII. században (Bibliográfiai vázlat). MNY 1927. 426–437. hibásan adja meg Kis János forrásait. Adatait átveszi GYÖRGY Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941. 303.

először Péczeli Mindenes Gyűjteményében⁵⁷ olvashatta, de felébreszthette figyelmét Harsányi Sámuel „magyar nemes testőrző” tolmácsolása is, amely „Érzékeny mesék” címmel Sopronban jelent meg, 1794-ben.

Az érzelmességnek antik mitológiával színezett változatát látjuk Barthélémy Anacharsisának két részletében. A boldogságról szóló részlet Kazinczy örömeivel és vallomásával találkozott. Fogságában sokat olvasta a népszerű francia szerző sorait – írja Kazinczy Kisnek.⁵⁸ Kis János fordításának hatására Solymosi Dániel németből készített fordítást, s e tolmácsolás 1816-ban lát napvilágot. Avval, hogy Kis Barthélémy művéből két részletet is közreadott, korigényt elégített ki, csatlakozott a német és a kelet-európai irodalomak hasonló vállalkozásaihoz.

Kis János két kötetet tudott kibocsájtani almanachjaiból. A többi – nyilván érdeklődés hiányában – már nem tudta kiadni; bár sorozatok tervét később sem adta föl. Kazinczy is figyelmeztette arra, hogy érdemes lenne szép formában jó zsebkönyvek megjelentetése.⁵⁹ E két kötet nemcsak azért fontos, mert első jele az újjáéledni kívánó irodalmi életnek, hanem sokkal inkább azért, mert bennük többféle igény, stílusterelvés találkozik. A fordítások anyaga a tájékoztató, összefogó igényt jelöli; Schiller új műfaja, Wieland rokokó-hedonizmusa, a francia moralista szentimentalizmus, az angol klasszicizmus, a kor több népszerű olvasmánya: körülbelül így körvonalazhatjuk a zsebkönyvek anyagát. Zsebkönyv a Kis Jánosé, azaz olyan német vállalkozásokhoz hasonlít, amelyek verset és prózát vegyesen adnak, tanulmányokkal, értekezésekkel körítik az esztétikai és etikai mondanivalóval töltött verseket. Kis János Kazinczy híve volt. De a zsebkönyvek szerint nem az ifjú Kazinczy tanítványa munkált csak az anyag összeállításán, hanem a különféle stílus- és műfaji próbálkozások iránt fogékony, azokat meghonosítani vágyó közvetítő, azaz mintegy előlegezte a fogság utáni Kazinczyt. Jórészt azt fordítja le, aminek előzményét föllelte a magyar irodalomban, illetve amelyet a külföldi irodalmakból feltétlenül át akart plántálni magyar földre. Nem újszerű merészség jellemzi, hanem sokkal inkább a megbízhatóság, az értéknek elismert irodalom tisztelete. Szerény kezdemény a Kis Jánosé, és szintézisnek aligha nevezhető. De olyan értékes és érdekes, a jövőben jobban számon tartandó epizódja irodalmunknak, amely 1797–1799-ben a magyar irodalom folytonosságaként, a német, a francia és az angol irodalmi jelenségekre való aktív reagálásként, saját jelentőségén – helyzeténél fogva – túlnőtt. Szolgálatnak is nevezhetjük Kis János zsebkönyveit, egy szorgalmas, tisztességes, művelt íróember szolgálatának. A megjelenés esztendeiben fontos, házigpótló szerepet töltött be. Kisugárzásában, hatásában pedig másoknak segített mélyebb értelmű, teljesebb érvényű gondolatok méltó megfogalmazására.

Fried István

Adalékok Berzsenyi Festetics-ciklusának történetéhez

1. Berzsenyi egyik versének eddig ismeretlen sorsáról!

Berzsenyi költészetének ciklusos jellegével függ össze azoknak a verseknek egész sora, amelyek Festetics Györggyel kapcsolatosak: a *Keszthely*, a gr. Festetics Györgyhez intézett két óda, a Festetics Lászlóhoz írt költemény (amelynek fele Festetics Györgyről szól), a *Himnusz Keszthely isteneihez*, a *Felírás*, az *Elégia Festetics György hamvaira*, valamint a *Felséges királyunknak Keszthelyre várátásakor* c. költemény, amely ugyancsak 1825-ben jelent meg az *Aurorában*, de már 1817-ben keletkezett.

A versek sorába tartozik a *Felírás* c. kis költemény, amelyet a költő 1818-ban írt. Sajátos helyet foglal el Berzsenyi költészetében a *Felséges királyunk* . . . c. verssel együtt. Ti. e két versen kívül egy

⁵⁷ Anya (Mindenes Gyűjtemény 1789. II. évfolyam. 75–77.). Eredetije: La Marquise de Spadara ou Exemple de l'amour maternel. Tome premier. Première Partie. 152–157., Atyai Hivatal (182–184., 185–186.). Eredetije: Le Besoin d'être aimé (119–122.), Alfred le Grand (1–11). Baranyai és György L. idevágó adatai is pontatlanok. Nincs rá nyom, hogy Kis ismerte volna Naláczki fordításait.

⁵⁸ Kazinczy Levelezése II. 445.

⁵⁹ Uo.